

АЛЕКСАНДРА М. ТЕРЗИЋ*
Географски институт „Јован Цвијић“
Београд
НЕВЕНА ЂУРЧИЋ
Природно-математички факултет
Нови Сад

УДК 338.483(497.11):339.138

Прегледни рад
Примљен: 05.03.2018
Одобрен: 14.08.2018
Страна: 573-583

УРБАНИСТИЧКЕ ВИЗИЈЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ: Београдска тврђава

Сажетак: Историјски градови и њихове тврђаве представљају атрактивне туристичке дестинације, а културни туризам у оваквим просторима бележи константни раст, посебно када су у питању велики градски центри. Тврђаве, као значајна историјска места, често су предмет разних планова и пројеката који имају за циљ њихово унапређење, адекватније коришћење и боље управљање њиховим ресурсима. Тема овог рада јесу предлози за обнову и ревитализацију тврђава, као историјских просторних целина, са посебним аспектом на Београдску тврђаву. На примеру различитих архитектонско-урбанистичких идеја предлаганих током 20. века за простор Београдске тврђаве, у раду ће бити разматрано како су ове визије и решња доприносиле повећању атрактивности овог важног културног добра. Атрактивност историјског, архитектонског и културног наслеђа које је акумулирано на релативно малом простору, привлачи велики број туриста. Код већег броја тврђава, уочени су проблеми у одрживом коришћењу и адекватној намени оваквог типа споменичког наслеђа. Посета историјским градовима има у својој основи културолошке аспекте туризма, узрокован јаким културним мотивима уз високе едукативне, искуствене и визуелне захтеве посетилаца. Самим тим постоји потреба за осмишљавањем квалитетне и разнолике туристичке понуде и садржаја. Овај рад тежи да да историјски приказ идејних решења за уређење Београдске тврђаве, као и различитих принципа у очувању, заштити, унапређењу и коришћењу тврђава као јавних простора, са посебним фокусом на њиховом културном и туристичком значају.

Кључне речи: Београдска тврђава, архитектура, туризам, култура

Тврђава као архитектонска целина и јавни простор

Савремено друштво заснива се на идеји културног наслеђа као основе људског идентитета и простора. Реформа српског друштва тежи ка неговању принципа глобалних вредности, што утиче на промену негативних ставова о

* a.terzic@gi.sanu.rs.ac

природним и културним ресурсима, што је посебно евидентно у досадашњим приципима очувања културног наслеђа, које је, осим физичке угрожености, дуго времена трпело и одређену друштвену маргинализацију. Савремени концепти у туризму доводе до тога да се јавни ресурси прилагођавају стандардима одрживог развоја, тако што се стављају у функцију друштвених и економских интереса локалних заједница. Велики градови, представљају важне туристичке дестинације, чија се атрактивност темељи како на архитектонским, културним и историјским споменицима, тако и на општем културном окружењу, догађајима, могућностима за опуштање, забаву, провод, пословање и куповину. Према Чомићу и Вићићу (2013) туризам је у комплементарном и синергетском односу са економским сектором и основним функцијама града. Туризам реконструише, обнавља и оживљава, те доноси нови живот запуштеним и напуштеним местима и објектима, тако што замењује старе функције новом туристичком функцијом, која постаје нова доминантна и уједињујућа активност која подржава развој других економских сектора.

Тврђаве су део културног наслеђа Србије, које углавном уживају статус културног добра и за које постоји велики интерес да се искористе у циљу туристичке понуде. Да би се то догодило потребне су знатне инвестиције и напори на њиховој обнови, уређењу и презентацији. Заједница, у мноштву других друштвених циљева, треба имати потребу за заштитом архитектонског и културног наслеђа, чиме се мери и квалитет живота у одређеном простору. Са циљем јачања свести грађана о важности и могућности коришћења наслеђа у развијеним заједницама прелази се са досадашњег становишта да је заштита посао влада и њених агенција на ново становиште да тај посао држава треба делити са локалном заједницом (Pendlebury, 2009). Културне атракције, као што су централни градски тргови, тврђаве и паркови, културне институције и поједине манифестације, су углавном јавни ресурси. Ипак, са порастом употребе, имају тенденцију да постану својеврсни производи, чувани и одржавани од стране државе и до одређене мере комерцијализовани, када је приступ добру ограничен (физички или финансијски). У овом контексту туристичка функција игра значајну улогу, с обзиром да, када туристи плаћају посету туристичких ресурса, они треба и да учествују у њиховом даљем очувању. Ипак, чест случај је да се само мали део прихода јавних добара користи за очување и управљање културним добрима.

Београдска тврђава спада у подручја интегративне конзервације над којим се примењује скуп метода којима се користи служба заштите споменика културе према Закону о културним добрима – техничка конзервација, реконструкција и ревитализација, као и метода којима се користи урбанистичка заштита, за који је надлежан Завод за заштиту споменика културе града Београда. Туристичка валоризација Београдске тврђаве, као културно-историјског комплекса, основа је за развој квалитетног туристичког производа и стварање основе за унапређење културне туристичке понуде града Београда. Процена туристичког развоја културних добара заступљених у оквирима тврђаве, констатован на основи „матрице тржишне атрактивности и осетљивости добара“ као и на основу научног приступа у процени туристичке вредности културних

добра сврстава Београдску тврђаву у културно добро са високим вредностима у области туристичког сектора и високих вредности када је у питању менаџмент културних добара, на основу чега се може закључити да је Београдска тврђава једна од кључних атракција града и поседује огроман туристички потенцијал (Терзић, 2014). Када је у питању тенденција ка комерцијализацији тврђава у Србији, и Београдске тврђаве у овом конкретном случају, мали су изгледи да се комерцијализација у доминантној мери реализује. Обзиром да простор тврђаве, данас, у основи функционише као јавни парк, са мноштвом додатних садржаја, махом споменичког и комерцијалног типа, додатна комерцијализација није неопходна нити изводљива са аспекта прихватљивости исте за локлану заједницу, која је и главни корисник овог простора. Туристичка функција тврђаве у овом смислу је периферна, иако се Београдска тврђава сматра једним од најатрактивнијих туристичких ресурса града.

Београдска тврђава – урбанистичке визије и планови

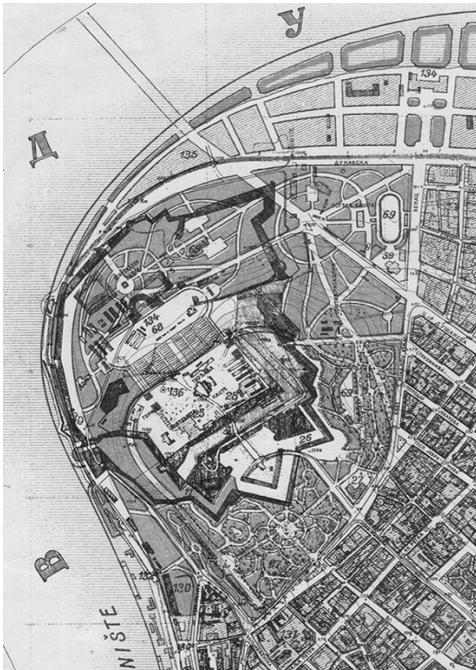
Београдска тврђава историјски је имала важну гео-стратешку позицију, а повољан положај гребена смештеног на ушћу Саве у Дунав, искоришћен је за настањивање још од праисторијских времена. Прво насеље основано је током неолита, насељавањем Келта у 3. веку п.н.е. добија име Сингидуну, да би од 1. века н.е. постао римски логор, а потом и римска колонија. Поделом Римског царства, Сингидунум улази у састав Источног римског царства (Византије) и поприма изглед византијског утврђења - Сингидона (Ђидић, 2007). Доласком Словена у 7. веку, тврђава и њено подграђе добијају име „Бели град” – Београд. У наредном периоду налазио се под влашћу Бугара (9. и 10. Века), Византије (11. и 12. Века), Средњевековне Србије (13. И 15. Века). Од 1402. године постаје престоница српске државе, када се приступа опсежној обнови утврђења, а тврђава је подељена на Горњи и Доњи град. Већ 1427. године Београд поново припада Угарима који знатно ојачавају тврђаву (Калић-Мијушковић, 1967). Након тога, тврђава постаје поприште борби између Аустрије и Турске, који наизменично владају тврђавом и у више наврата руше и обнављају њене зидине. Коначна предаја тврђаве Србима десила се 1867. године, када она губи своју стратешку функцију.

За урбанистички развој и преображај Београда, од пресудног значаја био турско напуштање Тврђаве, 1867. године, али она и даље остаје подређена војним потребама српске војске све до краја Првог светског рата. Убрзо потом урађен је *Први регулациони план Вароши у шанцу* (1867. године), чиме су дефинисана начела о рационалној основи насеља, положају јавних зграда, формирању тргова, стварању зелених површина и естетским захтевима, те се даје и идеја да се „градско поље“ Калемегдан претвори у парковски простор са уређеним стазама и шеталиштем према Сави. Године 1869. започели су први радови на уређењу градског поља „Калемегдана“, док је уређење Малог Калемегдана започето тек 1900. године (Недић, 1976; Врзић и Грозданић, 2011). У низу каснијих пројеката за улепшавање појединих делова града и у генералним урбанистичким плановима појављује се велики број предлога за даље урбанис-

тичко уређење Београдске тврђаве. Посебно значајно место међу њима припада *Генералном урбанистичком плану Београда* који је 1912. године израдио француски архитекта Албан Шамбон, који предлаже да се евакуишу војни садржаји Београдске тврђаве и искористи њен изузетан природни положај за одмор и разоноду грађана, претварањем целог простора Горњег и Доњег града у парк (Милатовић, 1980; Врзић и Грозданић, 2011).

У Првом светском рату оштећени су бедеми и све грађевине унутар зидина, а до почетка Другог рата сви војни објекти ће бити углавном уклоњени. Између два светска рата парк Калемегдан добија данашњи изглед. Израдом новог *Генералног плана Београда из 1923-4. године* су започете реконструкција и даља изградња Београда, а Калемегданској тераси је дат изузетан значај, који се огледао у њеном повезивању и проширењу до трга у Горњем граду, чиме се главно шеталиште Калемегдана сједињује са историјским простором Тврђаве, а уједно и саобраћајно повезује са Савским кејом изградњом Великог степеништа. Истиче се изузетан природни положај Горњег града, као и потреба да Тврђава, поред хортикултурног уређења, добије и карактеристичне објекте и

Слика 1. Решење простора Београдске тврђаве

Извор: *Генерални план Београда из 1923-24. Године*

друштвено-културну садржину. Горњи град планом је предвиђен као барокни трг са четири музеја, симетрично уклоњених у оквире главних зидина, са два бастиона и са централно постављеним спомеником ослобођења, односно Мештровићевом скулптуром „Победник“. Од тог пројекта реализован је *Војни музеј* у западном бастиону и *Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“* постављен на Малом Калемегдану. Неостварена замишљена *Генералног плана* било је продужење Малог Калемегдана до Дунавског булевара, чиме се предвиђало и парковско уређење целе површине Доњег града, са спортским стадионом. Одлуком градског већа Општине града Београда из 1935. године, приступило се оснивању *Зоолошког врта*, чиме је један део Калемегдана и простора Тврђаве употребљен за његово уређење. У то време почиње да се археолошки проучава простор Београдске тврђаве (од 1936. године), и

врши се конзервација објеката у континуитету. На основу *Генералног плана*, на платоу Доњег града одређена је локација новог београдског Олимпијског стадиона, али је реализацију овог пројекта прекинуо Други светски рат (Врзић и Грозданић, 2011).

Током Другог светског рата, приобална зона Београда претрпела је знатна разарања, и тада су нестале у потпуности многе историјски значајне грађевине и културне институције. Период после Другог светског рата, није донео битне промене Београдској тврђави. Послератна свест, доводи до истицања значаја споменичког наслеђа, што је утицало на то да је комплекс Београдске тврђаве у потпуности демилитаризован и стављен под заштиту државе (Решење бр. 1108 од 2. 12. 1946. године, Одељења за заштиту споменика културе НР Србије) (Поповић, 1991; Терзић, 2014). Према *Идејном урбанистичком плану реконструкције Београда* из 1948. године, јавила се идеја да се Доњи и Горњи град споје у једну функционалну целину, чиме би се створила основа за подизање нових монументалних зграда на простору Тврђаве. Идејне скице из 1948. године, представљали су основ за израду новог *Генералног плана Београда из 1950. године*, којим се планира да се Калемегдански парк прошири на Горњи град, Доњи град и део приобалних терена поред Дунава. Тада се дефинишу границе подручја Калемегдана, од обале Дунава, Париском улицом до Савског пристаништам које су потврђене *Одлуком о заштити, уређењу и одржавању Народног парка Калемегдан 1952. године* (Службени гласник, бр. 1–2, 1952). *Решењем Завода за заштиту споменика културе града Београда* (бр. 290/4, 1965), Београдска тврђава проглашена је спомеником културе. *Детаљни урбанистички план Калемегдана из 1969. године* (Сл. лист града Београда, бр. 6/69) предвиђа да се простор Доњег града, од изграђеног кеја на Сави до куле Небојше, остави у природном стању, уз предлог да се архитектонско-урбанистичка пластика Београдске тврђаве обезбеди очувањем њене силуете уз евентуалну реконструкцију појединих делова, остваривањем музејске и сценске намене појединих простора и објеката. *Генерални урбанистички план Београда из 1972. године* (Сл. лист града Београда, бр. 17/72), имао је сличан став према Калемегдану и Тврђави, а детаљније разраде поставке плана ће се израђивати до 1985. године када је израђена *Студија централне зоне Београда*. Овом студијом је, у погледу унапређења активности и квалитета урбане средине старог језгра Београда, планирано уређење Кнез Михаилове улице као пешачке зоне, уређење Косанчићевог венца као зоне историјско-амбијенталног карактера, док се заштићени простор Београдске тврђаве штити у постојећим границама. *Изменама и допунама Генералног урбанистичког плана Београда 1985. године* (Сл. лист града Београда, бр. 2/85), концепција просторне организације града, заснива се на очувању физиономије појединих делова града уз развијање нових градских целина, уз постепено увођење примарне инфраструктуре и заштите од подземних вода, што је предуслов за активирање коришћења подручја Доњег града Београдске тврђаве за рекреативне и пословне активности. Доношењем *Генералног плана Београда 2021* (Сл. лист града Београда, бр. 27/03, 25/05, 34/07 и 63/09) прелази се на афирмацију урбаног контекста Београда, где се архитектонско наслеђе поставља као основни развојни ресурс, а старо језгро Београда се дефинише као градски простор примарне туристичке вредности, доминантне привредне и рекреативне функције. За Београдску тврђаву се истиче да је она „*историјско језгро Београда, чије су основе и уређења и коришћења дефинисане већ у првим годинама стицања незави-*

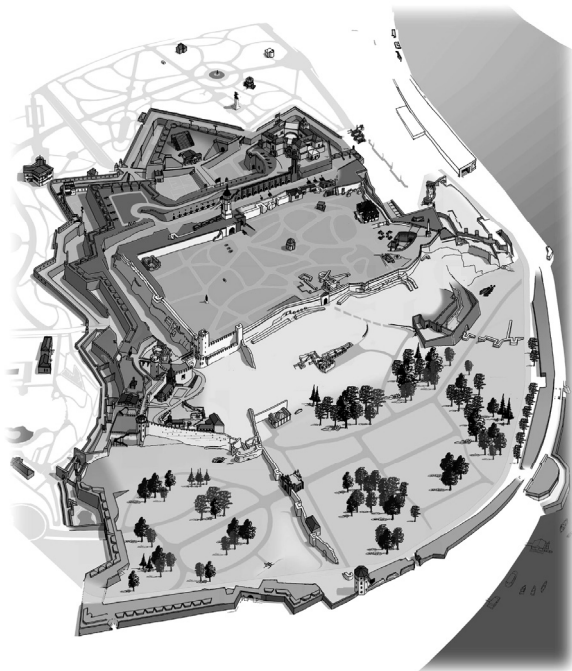
ности српске државе, са свешћу о јединственом значају овог простора, који је проглашен за културно добро од изузетног значаја“. Даље се истиче значај парковског простора у смислу будућег уређења простора као јавног простора са проширењем пешачких стаза и могућношћу креирања компатибилних јавних и комерцијалних намена преваходно у већ постојећим објектима (Врзић и Грозданић, 2011).

До данас, у складу са друштвено-економским и техничко-технолошким преображајем друштва, еволуирао је и став Службе заштите у погледу начина и метода заштите и обнове историјског наслеђа, при чему је уређење Београдске тврђаве у складу с њеним историјским значајем и даље један од приоритетних задатака. У *Елаборату заштите културно-историјског наслеђа*, рађеном за потребе израде предметног плана, а којим се третира простор Београдске тврђаве, експлицитно се износи став Службе заштите да је неопходно измештање железничке пруге и транзитне колске саобраћајнице из приобалног појаса, као и уклањање, у целини или делимично, неодговарајућих садржаја (Зоолошки врт, зона индустрије и складишта, бесправно подигнути објекти). Завод за заштиту споменика културе града Београда у оквиру плана рада за 2010. годину покренуо је иницијативу за доношење Одлуке о изради урбанистичког плана за подручје споменичког комплекса Београдске тврђаве (Сл. лист града Београда, бр. 27/03, 25/05, 34/07 и 63/09), чиме се истиче његова споменичко-културолошка функција, али и доминантна туристичка функција простора тврђаве и објеката у њеним оквирима.

Објекти и садржаји у оквирима Београдске тврђаве

Београдска тврђава данас представља централни симбол града Београда, јавни парк, културно средиште и најпосећенију туристичку атракцију овог града. Поред богатог културно-уметничког програма и активности на конзервацији и ревитализацији тврђаве, на простору тврђаве константно се реализују програми са циљем унапређења туристичке понуде. У њеним оквирима налазе се: две цркве – црква Ружица (1867.) и црква Св. Петке (1937.), Војни музеј (основан 1956. године у згради некадашњег Војногеографског института из 1924. године), Галерија београдске тврђаве у Сахат кули, Галерија природњачког музеја, Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“ (1928.), Завод за заштиту споменика културе града Београда, Зоолошки врт (1936), музеј „Кула Небојша“ (2011), Научноистраживачки центар археолошког института, Опсерваторија астрономског друштва, Планетаријум астрономског друштва „Руђер Бошковић“ као и бројни споменици и спомен-обележја, уметничке радионице и атељеи, сувенирнице, инфо-центри, опсерваторијуми, итд. Од културних садржаја на тврђави издвајају се: сталне изложбене поставке у Кули Небојши (посвећена историји српског и грчког народа), стална поставка римских камених споменика из збирке Народног музеја у Београда, повремене изложбене поставке у Војном бункеру у Горњем граду, повремене изложбе у Галерији Стамбол капије, Сувенирница и радионица старих заната у Стамбол капији, тематске изложбе на Савском шеталишту, платоу код Гробнице народних хероја и испред Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“ итд.

Слика 2. Панорамски изглед Тврђаве са туристичким садржајима

Извор: ЈП Београдска тврђава;
аутор А. Станојловић

лни рад на бољем представљању Тврђаве који се огледа у бољој комуникацији и информисању посетилаца.

Аспекти управљања Београдском тврђавом

Укључивањем културних споменика у развој туризма, оно постаје културни туристички ресурс који захтева активно управљање како би се осигурала реалистична очекивања посетилаца и њихово адекватно понашање на дестинацији (Russo, 2002; Timothy & Boyd, 2006). Међутим, ови ресурси захтевају улагање рада и средстава да би доносили позитивне практичне ефекте, трансформишући се притом у туристичке атракције. Од 2002. године Београдском тврђавом и парком Калемегдан управља ЈП Београдска тврђава, чије се финансирање врши из буџета града Београда. Основни циљеви и функције овог предузећа стављене су у контекст промовисања Тврђаве, очувања баштине, унапређење историјских, архитектонских и пословних вредности ради јачања идентитета Београдске тврђаве као предуслов за постизање вишег нивоа привлачности за посетиоце, инвеститоре и кориснике, као и стварања концепта препознатљивости и задовољства код Београђана као основних корисника Комплекса (ЈП Београдска тврђава, 2016). Од оснивања предузећа реализовани

Музичко-сценски програм реализује се на Музичком павиљону, на сцени на Равелину иза Галерије Природњачког музеја и у Казаматима Војног музеја, док се у оквиру манифестација као што су „Дани Београда“, „Дана европске баштине“, „Дунавфест“, „Ноћ истраживача“, на простору Тврђаве организују и бројни програми едукативног и забавног карактера. Туристичка интерпретација и анимација се сматрају кључним аспектима који осигуравају квалитет туристичког доживљаја, тако да се сматрају ефективним средством менаџмента и елементом одрживог туризма на културним дестинацијама (Richards, Wilson, 2006). Ради подизања вишег нивоа туристичке услуге и унапређења пословања неопходан је стални

су радови на одржавању објеката и инсталација на простору тврђаве, као и на конзервацији и ревитализацији објеката, са циљем да тврђава постане кључни културно-туристички комплекс и атракција на националном нивоу (Терзић, 2014). У периоду од 2005. најзначајније активности обухватале су заштиту, презентацију и ревитализацију најугроженијих делова Комплекса, за шта су коришћене махом субвенције и дотације (1.324 милиона динара). Међу бројним пројектима који су реализовани истичу се: адаптација Галерије у Стамбол капији, ревитализација Сектора 1 Југоисточног бедема Горњег града, конзервација и рестаурација дела Савског шеталишта, оснивање Секције тврђава и остатака утврђених градова у Србији, стварање предуслова за приступање УНЕСКО баштини, очување старих заната, обележавање објеката и споменика, а планирана је израда пројекта туристичке сигнализације, итд (ЈП Београдска тврђава).

Тврђава као туристичка атракција

На основу спроведених истраживања о атрактивности Београдске тврђаве може се доћи до одређених закључака о њеном друштвеном и туристичком значају. Питања идентитета Београда и његових главних туристичких атракција, била су тема истраживања туристичке организације Београда (2011/2012) када је међу 10 најпопуларнијих атракција града издвојена на првом месту Београдска тврђава (Ћомић & Вићић, 2013). Међутим, анализом најзначајнијих туристичких атракција Београда, коју препоручује ТОБ и оних које су заправо најпосећеније, постоје значајне разлике, па се уместо Београдске тврђаве, заправо масовно посећују атракције ниже културне вредности као што су шопинг центар „Ушће“, Кућу цвећа, спортски стадијуми, итд (Ћомић & Вићић, 2013). Истраживање спроведено 2013. године о туристичком идентитету Београда, разматрало је са различитих аспеката водеће туристичке атракције Београда, те се на основу ставова иностраних туриста на првом месту нашао Амбијент Београда и Београдске тврђаве, а исти је евидентиран и као најмаркантнији симбол Београда. Између осталог, анкета која је спроведена 2013. године у Београду, између осталог садржала је и питања о улози тврђаве у животу локалне заједнице, при чему су добијени следећи одговори: 3,9% испитаника сматра тврђаву местом свакодневног живота и рада, 37,2% испитаника сматра тврђаву излетиштем (доминантна улога парковског простора), 31,3% местом окупљања, 23,4% местом одржавања манифестација, 4,2% испитаника дало неодређени одговор. Као највећи проблем код културних споменика и туристичких ресурса на територији града Београда резултати су показали сличне проблеме као и у другим градовима Србије, при томе је најчешћи одговор био: недостатак инфраструктуре и сигнализације (14,8%), недостатак конзервације и управљања (31,6%), недостатак угоститељских капацитета и услуга (18,4%), недостатак интерпретације (18,9%), недостатак маркетинга и промоције (16,3%). Резултати истраживања јавног мњења о позицији тврђава и развоја туризма у Србији указују на релативно позитивне ставове о ресурсима и потенцијалима за развој туризма, као и на свест и бригу локалног становниш-

тва о културним споменицима, али истовремено и незнање и немоћ да било шта ураде како би побољшали тренутно стање (Терзић, 2014). Са аспекта туристичке посећености, најрелевантнији показатељ је степен искоришћености туристичких објеката. Према доступним подацима о продаји улазница за Београдску тврђаву, 2015. године продато је укупно 3000 обједињених улазница, док је у групним посетама продато је 17000. На основу индивидуалних посета за „Кулу Небојшу“ продато је 1300 улазница, за Велики барутни магацин 1000, Римски бунар је посетило 10500 особа, Војни бункер 1000 особа, Сахат кулу 1000 особа. Притом треба навести и да је током 2015. године на простору Београдске тврђаве организовано 32 изложбе, 11 музичко-сценских догађаја, 7 едукативно-забавних програма и 8 веома посећених фестивала. Зоолошки врт заузима знатан део простора Београдске тврђаве и функционише као посебна јединица, а може се рећи да представља и највећу туристичку атракцију, обзиром да кроз њега годишње прође од 300.000 до 500.000 посетилаца.

Закључак

Међу слабостима Београдске тврђаве као туристичког производа уочава се њена генерална непрепознатљивост као развијене туристичке дестинације на нивоу града и Републике Србије, што је генерално видљиво и у структури посетилаца и организованости посета (мање од 20% посета Београдској тврђави чине групне посете). Јасно уочљив проблем је неафирмисаност културних атракција на овом простору, недостатак угоститељских капацитета и информативних садржаја и интерпретације, затим недовољан број стручних кадрова и недостатак организоване водичке службе. Кључне слабости везују се за ограничен инвестициони прилив за туристичке пројекте и недовољно развијен дестинацијски маркетинг систем. Снажан интензитет слабости је запажен код дестинацијског маркетинга обзиром на недостатак препознатљивог позиционирања Београдске тврђаве на нивоу туристичке понуде града Београда. Иако је скорашњим дефинисањем јаког управљачког механизма на нивоу саме тврђаве, који се огледа у делатности ЈП Београдска тврђава, професионални приступ развоју туристичког производа у великој мери обезбеђен, даљи рад на изградњи комплексног ланца вредности је неопходан. Слабости је могуће превазићи спровођењем планова развоја и изградом комплетних студија туристичког развоја на овом простору, уз неизбежну и неопходну сарадњу на свим нивоима, како између јавних институција тако и између приватног и јавног сектора. Са друге стране, динамика смањења и елиминисања постојећих слабости зависи и од расположивости финансијских средстава, што ће зависити од општег економског развоја земље и доступности страних инвестиционих фондова. Битно је да је уочени интензитет могућности за развој Београдске тврђаве знатно већи од интензитета претњи, те да се развојне тенденције крећу у позитивном смеру када је у питању одрживи туристички развој тврђаве. Из свега наведеног, види се знатан помак у смислу унапређивања културне и туристичке понуде тврђаве и града Београда у односу на раније периоде.

Међутим, слаба посећеност узрокована је недовољним промотивним активно-стима и општој неинформисаности како локалног становништва тако и туриста о садржајима које Београдска тврђава нуди.

Литература:

1. Vrzić, Đ., Grozdanić, M. (2011): Prikaz područja Beogradske tvrđave u istorijskim i urbanističkim planovima kao prilog budućim procesima planiranja. *Nasleđe*, br. 12, str. 219 – 245.
2. Čomić, Đ., Vičić, S. (2013): National and tourist identity of cities the case study of Belgrade. *Quaestus-Multidisciplinary Research Journal*, 15-27.
3. Đidić, P. (2008): *Tvrđave i ostaci utvrđenih gradova*. Beograd.
4. Kalić-Mijušković, J. (1967): *Beograd u srednjem veku*. SKZ Beograd.
5. Milatović, Milka (1980): *Alban Šambon: Generalni urbanistički plan Beograda*, Godišnjak grada Beograda, knj. XXVII, Beograd, str. 221–238.
6. Nedić, Svetlana (1976) *Urbanističko uređenje Beograda od 1886–1914*, Godišnjak grada Beograda, knj. XXIII, MGB, Beograd, str. 175–210.
7. Richards, G., Wilson, J. (2006): The Creative Turn in Regeneration: Creative Spaces, Spectacles and Tourism in Cities. *Tourism, Culture and Regeneration*, pp. 12-24.
8. Pendlebury, J., (2009): *Conservation in the Age of Consensus*. London: Routledge
9. Popović, M. (1991): *Beogradska tvrđava*. Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd.
10. Popović, M. (2006): *Beogradska tvrđava*. Beograd
11. Russo, A. P. (2002): The ‘Vicious Circle’ of tourism development in heritage cities. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 165–182.
12. Terzić, A. (2014): *Perspektive razvoja kulturne rute „Tvrđave na Dunavu“ u funkciji obogaćivanja turističke ponude Srbije*. Posebna izdanja, GI „Jovan Cvijić“ SANU, Beograd, vol. 88.
13. Terzić, A., Bjeljac, Ž. (2015): Problemi revitalizacije arhitektonskog nasleđa i turističkog uređenja u Srbiji. *Kultura polisa*, br. 28, 475–488.
14. Timothy, D., & Boyd, S. (2006): Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives. *Journal of Heritage Tourism*, vol. 1(1), 1-16.
15. Službeni glasnik RS, br. 14/79.
16. Odluka o Detaljnom urbanističkom planu Kalemegdana, *Službeni list grada Beograda*, br. 6/69.
17. Centralna zona Beograda, Osnovne urbanističke i planerske postavke, Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Beograd, 1976.
18. Generalni plan Beograda 2021, *Službeni list grada Beograda*, broj 27/03, 25/05, 34/07 i 63/09; www.urbel.com
19. JP Beogradska tvrđava, plan programskih aktivnosti za 2016. godinu; <http://www.beogradskatvrđjava.co.rs>.

ARCHITECTURAL VISIONS AND ENCHANCEMENT OF TOURISM OFFER: Belgrade fortress

Summary: Historic towns and their fortresses represent attractive tourist destinations. Cultural tourism in such areas records constant growth, especially when fortresses are located within large urban centers. Fortresses, as important historical sites, are often a subject to various urban plans and projects, aiming at their physical improvement, proper use and better management of cultural resources. The subject of this study is to present the proposals for reconstruction and revitalisation of fortresses, taking the Belgrade Fortress as case study. Based on several architectural and urban-planning ideas proposed during the 20th century for the space of the Belgrade Fortress, the paper will discuss how these visions and solutions have contributed to increase of the attractiveness of this cultural heritage. The Belgrade Fortress complex was first placed under protection in 1946, followed by its declaration for a cultural monument in 1956, issued by the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Belgrade. Today, the Belgrade Fortress with Kalemegdan Park is a historic complex enjoying the highest level of heritage protection as a cultural property of outstanding national significance. There were numerous plans for reconstructions and revitalisation of Belgrade fortress and Kalemegdan area. In 1969, a detailed master plan for the Kalemegdan area was developed with long term perspective of the heritage protection. With a view to upgrading Belgrade's tourism and cultural offer, a priority item on the heritage protection and planning services in the area is generally in accordance with its historical importance and current social needs. The high quality of heritage assets, accumulated in a relatively small area of Belgrade fortress, attracts a large number of tourists every year. However, Belgrade fortresses encounter some problems in sustainable development and proper management, which were partially overcome by the establishment of the strong managing body Public Company „Belgrade Fortress“ in 2002. A visit to historical locations is considered as cultural aspect of tourism. It arises from strong cultural needs of visitors, and relies on their high educational, experiential and visual requirements and expectations. Therefore there is a need for designing high quality tourist offer and a variety of tourist facilities and programmes. Since the historic sites in Serbia is currently in unfavourable situation, dealing with a number of problems in terms of conservation, protection and revitalization, development plans point out the potentials and solutions which can be found in affirmation of tourism. This paper aims to present historical conceptual designs for spatial planning of the Belgrade Fortress, as well as various principles in conservation, protection, improvement and use of fortress as public space, with a special focus on their cultural and tourist significance.

Key words: Belgrade fortress, architecture, tourism, culture

